

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء (س)

سال سی و دوم، دوره جدید، شماره ۵۳، پیاپی ۱۴۳، بهار ۱۴۰۱

مقاله علمی - پژوهشی

صفحات ۱۷۹-۱۵۱

نظام ضرب سکه و مبادلات پولی دوره تیموریان (با تکیه بر قلمرو شرق ایران)^۱

نسرین میرآخورلو^۲، محبوبه شرفی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۳۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۲۵

چکیده

نظام ضرب سکه در دوره تیموریان همانند دیگر سلسله‌های حکومتی، اطلاعاتی ارزشمند در حوزه نفوذ و قدرت سیاسی حاکمان ارائه می‌دهد و به‌طور نسبی نشان‌دهنده گرایش‌های دینی، وضعیت سیاسی، اقتصادی، به‌خصوص در زمینه دادوستد است. نوشتار حاضر به روش تاریخی مبتنی بر رویکرد توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع تاریخی و سکه‌های موجود در موزه‌ها و آثار گردآورنده تصاویر سکه‌ها، نظام ضرب سکه و مبادلات پولی در دوره تیموریان را واکاوی می‌کند و درصدد است به این سؤال‌ها پاسخ دهد: انواع سکه‌های رایج دوره تیموری، به‌لحاظ وزن، عیار و میزان فراوانی واحدهای پولی و تنوع دارالضرب‌ها، شامل چه ویژگی‌هایی است؟ با توجه به تحلیل و مقایسه اطلاعات ذکر شده، چه تغییراتی در ارزش پول ایجاد شده و چه تأثیری بر وضعیت اقتصادی این عصر داشته است؟ یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که نظام ضرب سکه و مبادلات پولی در دوره تیموریان (۹۱۳-۱۷۷۱ق) مانند دوره‌های پیشین بر پایه سکه‌های طلا، نقره و مس و بدون تبعیت از نظام متمرکز بوده و کوشش‌هایی که در زمینه ضرب سکه با وزن یکسان انجام شده است، نشان از تلاش برای دستیابی به ثبات اقتصادی، گسترش و رشد تجارت منطقه‌ای و بینا منطقه‌ای است که برخی از امیران تیموری و از جمله خود تیمور به

۱. شناسه دیجیتال (DOI): 10.22051/hii.2021.34713.2405

۲. دانشجوی دکتری گروه تاریخ، واحد یادگار امام خمینی (ره)، شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران:

n.mirakhorloo1348@gmail.com

۳. دانشیار گروه تاریخ، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده

مسئول): sharafi48@yahoo.com

- مقاله مستخرج از پایان‌نامه با عنوان «نظام پولی شرق ایران از عصر فترت ایلخانان تا سقوط تیموریان» در دانشگاه یادگار امام سال ۱۳۹۹-۱۴۰۰ است.

(DOR):

20.1001.1.2008885.1401.32.53.7.1

جدّ دنبال آن بوده‌اند. توجه تیموریان به بحث تجارت و برقراری روابط با سرزمین‌های دیگر و همچنین ثبات داخلی از مهم‌ترین دلایل تلاش آنها برای همسان‌سازی سکه در سراسر مناطق فتح شده است. هر چند این امر با توفیق کامل روبه‌رو نشد، سیاست‌های فراگیر مبتنی بر این اصل بنیادین اقتصادی، شایسته تأمل و توجه است.

واژه‌های کلیدی: تیموریان، نظام ضرب سکه، مبادلات پولی، مسکوکات، واحد پولی.

مقدمه

اتمام فتوحات ویرانگر تیمور و استفاده از دیوان‌سالاری ایرانی در راهبری تشکیلات اداری دیوانی و فرهنگ‌پذیری امیرزادگان تیموری توانست دگرگونی‌هایی را در بهبود وضعیت موجود از منظر اقتصادی و فرهنگی ایجاد کند. در این پژوهش از نگاه اقتصادی تلاش شد تا نظام ضرب سکه و مبادلات پولی دوره تیموریان (شرق ایران) و همچنین تعدد دارالضرب‌ها، نوع، فراوانی واحدهای پولی و سکه‌های ضرب‌شده، القاب و نقوش حک‌شده را واکاوی و تحلیل کند. کم‌توجهی به مباحث اقتصادی در حوزه مطالعات تاریخی، ضرورت مطالعات و تحقیقات بیشتری در حوزه تاریخ اقتصادی را بیش از پیش آشکار می‌کند؛ به این ترتیب، اهمیت این پژوهش آشکار می‌شود.

پیشینه پژوهش

در زمینه نظام ضرب سکه عصر ایلخانان، پژوهش‌هایی انجام شده است که با عناوین «نظام پولی در عصر ایلخانان» به نگارش ابوالفضل رضوی و «نظام ضرب سکه و مبادلات پولی در عصر ایلخانی» نوشته محبوبه شرفی و پایان‌نامه مینا عبادی تحت عنوان «نظام پولی و مالی ایران در عصر مغول»، به عنوان مدلی برای نحوه تحقیق، کمک شایانی در اختیار پژوهش حاضر قرار داده است. در خصوص موضوعات مرتبط با این پژوهش، مطالعاتی به شکل موضوعی و محدود در قالب مقالات، تحت عنوان «سکه‌شناسی در دوران شاه سلطان حسین بایقرا در محدوده تاریخی خراسان بزرگ (با تکیه بر رویکرد مذهبی)» به نگارش عابد تقوی و احمد نیک‌گفتار، «نمایش باورهای شیعی بر سکه‌های تیموری» نوشته رضوان احمدی‌پیام و شهناز احمدی‌پیام، پایان‌نامه دکتری تحت عنوان «دیوان‌سالاری در عصر تیموریان» به نگارش اکبر صبوری و «بررسی تحلیلی تجارت میان خلیج فارس و خراسان در عهد تیموریان» با پژوهش علی رسولی، در زمینه اوضاع مالی و تجاری تیموریان، به طور مختصر درباره واحدهای پولی بررسی‌هایی صورت گرفته، اما در پژوهش‌های مذکور به طور مستقل و جامع به مسئله نظام

ضرب سکه و مبادلات پولی دوره تیموریان در حوزه شرق ایران پرداخته نشده است. مبنای اطلاعاتی پژوهش حاضر، تصاویر سکه‌های گردآوری شده در مآخذ و موزه‌ها است. در حقیقت با طبقه‌بندی و مستندنگاری اطلاعات سکه‌های موجود، حدود ۲۰۰ نمونه، در مجموعه آثار جمال ترابی طباطبایی، فریدون آورزمانی، بهرام علاءالدینی، عرفان توختیف و اثر مشترک سیدجمال ترابی طباطبایی و سعید سلیمانی و با بهره‌گیری از اطلاعات موزه‌های بانک سپه و ملک، مسئله پژوهش مطالعه و واکاوی شده است. پژوهشگران ذکر شده در زمینه معرفی سکه‌ها به لحاظ وزن، جنس، القاب شاهان، عبارات و نقوش اطلاعات ارزشمندی ارائه کرده‌اند، اما آنها را تحلیل نکرده‌اند؛ بنابراین نوشتار پیش رو می‌کوشد، نخست، با تکیه بر مطالعات نظری، داده‌های لازم را از آثار تاریخ‌نگارانه و منابع تاریخی مورد واکاوی قرار دهد و سپس همسان‌سازی وضعیت سکه‌های این عهد، بر اساس جنس، عیار، وزن، تاریخ و محل ضرب و با استفاده از نمودار و جدول، تجزیه و تحلیل کند.

نظام ضرب سکه و مبادلات پولی دوره تیموریان

تیموریان در قلمروشان، نظام پولی را متأثر از دولت‌های پیشین، بر پایه سکه‌های فلزی طلا، نقره و مس استوار ساختند. بین سکه‌های فلزی، نقره به نسبت، بیشتر از سکه‌های دیگر است (ترابی طباطبایی، ۱۳۴۷: ۱۳۵۰؛ علاءالدینی، ۱۳۹۷: غالب صفحات) درباره سکه‌های مسی، به نظر می‌رسد حاکمان شهرهای بزرگ، جهت سهولت خرید و فروش روزانه و مبادلات ساکنان شهرها، مقدار زیادی سکه‌های مسی بی‌نام و نشان ضرب کرده‌اند (تاکستن و دیگران، ۱۳۸۴: ۷۰-۷۱) در کتاب *سکه‌های سیراف* اشاره به ضرب سکه‌های مسی در مناطق جنوب مانند مسقط، عمان و... در دوره پس از مغولان بیانگر رواج دادوستد با استفاده از سکه مس است (قاسم بگلو، ۱۳۸۵: ۲۰) همچنین در رابطه با ضرب آن به تعداد زیاد، در بازدیدی که تابستان سال ۱۳۹۹ انجام شد، یکی از مجموعه‌داران موزه سکه سمنان، موزه کومس، به تعداد ضرب سکه‌های مسی با وزن ۲ گرم در دوره تیمور اشاره داشت.

استفاده از سکه‌های مسی در مبادلات، به دلیل فراوانی و عیار بالای آنها بوده و از نظر کاربرد اقتصادی ارزشمند است. باید گفت در این دوره، اقتصاد کالایی نیز مانند دوره‌های پیشین تداوم داشت و مصداق این شیوه از مبادله، گزارش «عرفان توختیف» مورخ روسی مربوط به قیمت دو رأس گوسفند معادل یک کیسه جو به ارزش یک میری است (توختیف، ۱۳۷۷: ۳۳). به منظور واکاوی نظام ضرب سکه و مبادلات پولی تیموریان، ضرورت دارد ابتدا واحدهای پولی رایج در دوره تیموریان مطالعه شود:

۱. سکه تنکه از جنس نقره و زر

سکه تنکه از جنس نقره (کلاویخو، ۱۳۴۴: ۲۷۵) و زر بوده است (سمرقندی، دفتر دوم، ۱۳۸۳: ۷۹۳). در یکی از گزارشات مربوط به فتح هندوستان در زمان غزنویان به این واحد پولی اشاره شده است (مبارک، ۱۳۸۵: ۱۵۶) و در رساله فلکیه، این نوع سکه در سال (۷۴۱ق) تحت عنوان «تنگچه هندی» آمده است (مازندرانی، ۱۹۲۵: ۲۴۰). این واحد پولی در هندوستان به وزن ۱۰/۷۶ گرم ضرب می‌شد. تنکه نقره تیموری نیز از همان معیار تبعیت می‌کرد و تقریباً نصف تنکه دهلی یعنی ۵/۳۸ گرم بود (وثیق، ۱۳۸۶: ۱۴۳). یک تنکه به «چهار میری» تقسیم می‌شد. هر واحد «میری» به طور استاندارد ۱/۵۵ گرم بود (علاءالدینی، ۱۳۹۷: ۸) با توجه به اینکه عبدالله مازندرانی در بخش محاسبه هزینه سال (۷۴۱ق)، سکه‌های غزانی سه دیناری را با واحد پول میری آورده است، نشان می‌دهد، در دوره پیشین نیز رایج بوده است (مازندرانی، ۱۹۲۵: ۲۴۲). توختیف (۱۳۷۷: ۲۴) در کتاب خود، وزن سکه‌های تنکه را ۶ گرم و کلاویخو (۱۳۴۴: ۲۶۱) ارزش سکه تنکه را برابر با دو رال نقره اسپانیا و بیش از یک شیلینگ پول انگلیسی ذکر کرده است و ابن بطوطه (۱۳۷۶: ۲/ ۵۹) «ده هزار تنکه» را معادل دو هزار و پانصد دینار مغربی، پس از فتح دهلی در سال (۵۸۴ق) آورده است.

گردش پول تنکه در گزارش‌های حاکی از دریافت باج و خراج از دهقانان تیمور گورکانی، (۱۳۸۰: ۱۳۶) مالیات دریافتی در عهد شاهرخ جهت اخراجات لشکریان در سال ۸۰۸ق (خوافی، ۱۳۳۹: ۱۶۳/۳) اعطای سکه نقره تنکه از سوی تیمور به سفیران به عنوان هدیه (کلاویخو، ۱۳۴۴: ۲۷۵) و انعام (سمرقندی، دفتر اول، ۱۳۸۳: ۲/ ۶۳۵ و ۶۲۷)، واریز پول به خزانه جهت تأمین منابع مالی، به دنبال فتح دمشق، گرجستان و... توسط تیمور (میرخواند، ۱۳۸۰: ۴/ ۵۰۸۶ و ۴۹۸۷؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۲/ ۱۳۳۳؛ واله اصفهانی، ۱۳۷۶: ۳۳۲ و ۲۳۵) و دریافت پیشکش از مناطق آمل و ساری و شیراز (سمرقندی، دفتر اول، ۱۳۸۳: ۲/ ۹۹۲ و ۶۵۴) آمده است.

رواج تنکه تیموری پس از مرگ تیمور در شرق ایران به نام «بهبود» توسط سلطان حسین میرزا (زمچی اسفزاری، ۱۳۳۹: ۳۳۰) و ضرب آن در عهد آق‌قویونلوها بیانگر اهمیت و ارزش آن است (دانشگاه کمبریج، ۱۳۷۹: ۲۷۴: URL2). علاوه بر واحدهای پولی تنکه و میری، با توصیفی که ابن عربشاه در زمینه شهر سمرقند دارد «درهم» در دوره تیمور رایج بود. یک درهم و نیم معادل یک مثقال بود (ابن عربشاه، ۱۳۸۱: ۲۵۱).

۲. دینار کپکی

این واحد پولی کپکی نوعی دینار و تومان عهد مغولان و تیموریان است (یزدی، ۱۳۸۷: ۱۳۶۹/۲؛ حافظ ابرو، ۱۳۲۸: ۳۸؛ حافظ ابرو، ۱۳۷۲: ۱/۱؛ خواندمیر، ۱۳۵۳: ۵۴۶/۳) وجه تسمیه آن به دلیل ضرب توسط کپک‌خان جغتایی، با استفاده از سکه‌های ایرانی به وزن یک دینار (شش درهمی / یک سوم مثقال) در ماوراءالنهر است (حافظ ابرو، ۱۳۷۲: ۱۰۳۰/۲) یک دینار کپکی که تقریباً ۸ گرم، با واحدهای پول سه دینار بغدادی، شش دینار عراقی و نه دینار تبریزی معادل بوده است (وثیق ۱۳۸۶: ۱۴۲-۱۴۱). به یقین این تفاوت معیار، معاملات رایج آن زمان را آشفته کرده است.

گزارش‌های مربوط به پرداخت پول به خزانه (حافظ ابرو، ۱۳۷۲: ۶۶۰/۲؛ خواندمیر، ۱۳۵۳: ۳۴۹) دادوستدها با دینار کپکی (حافظ ابرو، ۱۳۷۲: ۱/۱؛ خوافی، ۱۳۳۹: ۳/۱۷۵؛ اسفزاری، ۱۳۳۸: ۲۴۲/۱؛ خواندمیر، ۱۳۵۳: ۴۰/۴) گرفتن انعام از مردمان برخی شهرها (سمرقندی، دفتر دوم، ۱۳۸۳: ۶۵۵/۱؛ همان، دفتر اول: ۷۸/۲) اختصاص مبلغی برای ساخت مسجد (حافظ ابرو، ۱۳۲۸: ۳۸) کاربرد دینار کپکی در دوره تیموریان را تبیین می‌کند.

در باب پرداخت مالیات بر مبنای این واحد پولی، اطلاعات مبسوطی به دست نیامده است، اما مبالغ و کالاهایی تحت عنوان اخراجات (تربتی حسینی، ۱۳۴۲: ۳۶۲ و ۳۶۰، حافظ ابرو، ۱۳۷۲: ۵۷۱/۱؛ مستوفی، ۱۳۶۲: ۱۴۷) غنائم (یزدی، ۱۳۸۷: ۲/۱۳۳۳؛ راوندی، ۱۳۵۴: ۲/۳۶۵)، پول نقد (سمرقندی، ۱۳۸۳: ۹۹۲)، تمغا (خواندمیر، ۱۳۵۳: ۵۴۶/۳؛ نظامی، ۱۳۵۷: ۲۴۱، دانشگاه کمبریج، ۱۳۹۷: ۱۷۹/۶) و عشر (سمرقندی، دفتر اول، ۱۳۸۳: ۵۱۴/۲) از تجار و رعایا و مردم ولایات گرفته می‌شد (سمرقندی، دفتر اول، ۱۳۸۳: ۵۱۴/۲؛ خواندمیر، ۱۳۵۳: ۵۲۰؛ نظامی، ۱۳۵۷: ۲۱۱) پرداخت مالیات بر اساس گزارش مازندرانی با واحد پول «تومان» (مازندرانی، ۱۹۲۵: ۵۸؛ آکا، ۱۳۹۰: ۲۳۷) و «دانگ» نیز رایج بوده است (سمرقندی، ۱۳۸۲: ۳۶۲؛ سمرقندی، دفتر دوم، ۱۳۸۳: ۸۹۳/۲)

۳. دینار شاهرخی

در دوره شاهرخ به نام تنگه شاهرخی مرسوم و معادل ۴/۷۲ گرم نقره است. یک تنگه شاهرخی معادل دو دینار کپکی در سال (۱۴۴۰م / ۸۱۹ق) است (دانشگاه کمبریج، ۱۳۷۹: ۲۸۲-۲۸۱ و ۲۷۴). در دوره تیموریان واحد پولی «لاری» نیز در مناطق جنوبی ایران به ویژه هرمز رایج بوده و به گزارش متون پرتغالی‌ها، سکه‌های طلای «نیم اشرفی» به ارزش یک هزار دینار و سکه‌های مسین ده دیناری از قرن هفتم هجری (۱۳۰۰م) ضرب می‌شدند. در اغلب آنها

نامی دیده نمی‌شود و هدف از ضرب آنها بیشتر تسهیل تجارت بوده است (کاووس و پتاک، ۱۳۸۳: ۶۲-۶۱ و ۵۴). در عهد شاهرخ از واحد پولی «بالش» و «چاو» نیز یاد شده است (سمرقندی، دفتر اول، ۱۳۸۳: ۳۴۸/۲؛ حافظ ابرو، ۱۳۷۲: ۸۶۰/۲-۸۶۱)

ویژگی‌ها و مشخصات سکه‌های عصر تیموری

۱. رسم الخط

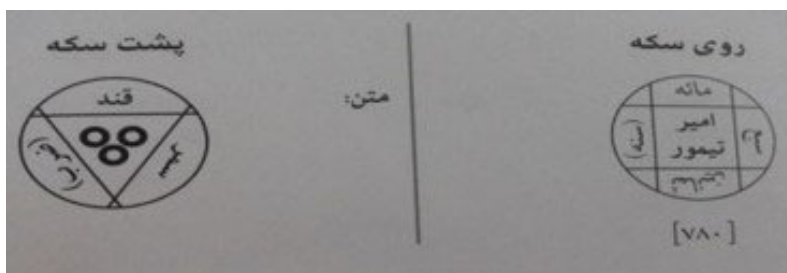
رسم الخط سکه‌های دوره تیموری بر خطوط کهن، ترکی (اویغور)، عربی در اشکال ثلث، نسخ، کوفی (توختیف، ۱۳۷۷: ۳۷؛ komaroff, 1986: 211) و خط فارسی رایج است (سلیمانی، ۱۳۹۱: ۳۹) روایت ابن عربشاه در زمینه استفاده نکردن تیمور از لغات عربی و استفاده از لغت‌های پارسی، ترکی و مغولی در سخنان خود (ابن عربشاه، ۱۳۳۹: ۲۳۷) دال بر رواج این خطوط برای نوشتن نام و لقب بر سکه‌های بوده است. پس از تیمور، در دوره الغبیک به رسم سنت مغولی با واژه‌های ترکی مغولی «گورکان و سوزوم» مواجه می‌شویم (ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۱۰۷ و ۹۹ و ۴۵؛ علاء‌الدینی، ۱۳۹۷: ۱۶۶-۱۶۴، موزه بانک سپه، شماره ۳۲۶۵؛ علاء‌الدینی، ۱۳۹۷: ۲۱۷-۲۱۱؛ شریعت‌زاده، ۱۳۹۰: ۲۴۷). بر این پایه، غالب القاب و عبارات عهد تیموری با رسم الخط عربی و مغولی است، اما در این راستا، نفوذ فرهنگ و زبان فارسی را نمی‌توان نادیده گرفت؛ چنانچه محمود در سال (۸۶۱ق) عنوان «شاه» را روی سکه خود ضرب کرد (فتحی، ۱۳۹۷: ۱۴۴؛ ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۹۳)

۲. نقوش روی سکه‌ها

بر سکه‌های دوره تیموریان، مانند دوره ایلخانان، نام و القاب سلطان، سال و محل ضرب، طرح‌ها و نقوش هندسی، نقوش گیاهی و حیوانی (ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۱۰۱ و ۶۲ و ۴۴؛ ترابی طباطبایی، ۱۳۴۷: ۶۴) حک شده است. در سکه‌زنی این عهد، نقوش هندسی از رشد بیشتری برخوردار است (سلیمانی، ۱۳۹۱: ۳۹) سکه‌ها از نظر شکل و فرم ظاهری عموماً مدور هستند (موزه ملی ملک، شماره اموال، ۵۰۰۶۰۶، ۲۰۹۵، ۵۰۰۶۰۲، ۲۰۹۷، ۵۰۰۱۰۶۰۲)؛ اما تعدادی از سکه‌ها برش منظمی نداشته و در زمان چکش‌کاری، اندکی به یک‌سو دراز شده‌اند. در این مدل، متن سکه‌ها معمولاً به علت طولانی بودن تا لبه سکه‌ها کشیده شده‌اند (معطوفی، ۱۳۹۲: ۲۱۰) همچنین بدیهی است سوهان‌زدن سکه‌ها به دلیل قطور بودن آنها سبب تقلب در وزن و کاهش اعتبار آنها شده است (عقیلی، ۱۳۷۷: ۳۵-۳۴).

۳. القاب روی سکه‌ها

با تشکیل حکومت تیموریان، تیمور به منظور کسب مشروعیت مغولی از خانان جغتای، مسکوکات خود را در فاصله سال‌های (۸۰۵-۷۹۰ق) با نام و القاب محمود و پسرش سیورغتمش‌خان ضرب کرد. این امر نشان از وفاداری وی به میراث مغولی بوده است (منز، ۱۳۷۷: ۳۶). تیمور پیش از نام (محمود) الاعظم و العادل و پس از نام خود، لقب امیر و امیر معظم را حک کرد (علاءالدینی، ۱۳۹۷: ۲۶ و ۱۹؛ موزة ملی ملک، شماره اموال ۵۰۰۱، ۰۶، ۰۲، ۲۰۹۷، ۵۰۰۱، ۰۶، ۲۱۱۲). تیمور پس از درگذشت سلطان محمود در سال‌های (۸۰۷-۸۰۵ق) سکه‌ها را با نام خود ضرب کرد (علاءالدینی، ۱۳۹۷: ۸).

ویژگی‌های سکه

طبق شکل بالا، طرح سه دایره کوچک، مهر خاص تیمور، از ویژگی‌های خاص روی سکه است. به نظر کلاویخو این نشان، بدان معنی است که او حاکم سه اقلیم است (کلاویخو، ۱۳۷۴: ۲۱۳). پس از تیمور القاب بهادرخان و العادل (شریعت‌زاده، ۱۳۹۰: ۲۳۱) و مالک‌الرقاب‌الامم جلال‌الدین و الدین بر روی سکه‌های شاهرخ (۸۵۰-۸۰۷ق)، (علاءالدینی، ۱۳۹۵: ۱۵۷) به چشم می‌خورد. در دوره الغبیک (۸۵۳-۸۵۱ق) فرهنگ ترکی سیطره بیشتری بر متن و القاب دارد و تمغای دولت تیمور بر روی سکه‌های خود را بر روی سکه حک کرده است (توختیف، ۱۳۷۷: ۵۰). پس از الغبیک، در سکه‌های عبدالطیف (۸۵۴-۸۵۳ق)، استفاده از القاب مغولی ابوالغازی و الخاقان العادل (ترابی طباطبایی، ۱۳۴۷: ۱۳۲-۱۳۱؛ علاءالدینی، ۱۳۹۷: ۱۶۹؛ ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۷۸) رایج شد. در سکه‌های ابوسعید (۸۷۳-۸۵۵ق)، اغلب لقب الاعظم روی سکه‌ها آمده است. وی مانند تیمور و الغبیک واژه «کورکان» را پس از نام خود حک کرده است (ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۱۰۴ و ۹۹؛ علاءالدینی، ۱۳۹۵: ۲۱۷ و ۲۱۳) استفاده از واژه کورکان می‌تواند نشان از احیای قدرت تیمور باشد. در عهد سلطان حسین بایقرا (۹۱۱-۸۷۳ق) القاب بهادر، معزالسلطنه و الخلافه نیز ابوالغازی به تبع از فرهنگ مغولی تداوم

یافت (ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۱۲۸) در دوره جانشینی بدیع الزمان و مظفر حسین، لقب بهادرخان روی سکه‌ها باقی ماند. آخرین حاکم تیموری، محمدزمان میرزا، (۹۱۵-۹۱۳ق) سکه خود را به نام شاه اسماعیل و با لقب الهادی الکامل و بهادرخان ضرب کرد (همان: ۱۵۸-۱۴۳)

القاب عهد تیموری عموماً با پسوند اسلامی خلدالله ملکه و سلطانه درج شده است (موزه بانک سپه، اداره آموزش، ۱۳۹۱: ۲۶۸؛ علاءالدینی، ۱۳۹۷: ۲۴۰ و ۲۳۸ و ۲۳۵-۲۳۱). مابین عبارت خلدالله و ملکه و سلطانه بر روی سکه‌های غالب جانشینان ابوسعید از عهد سلطان احمد تا زمان سلطان محمدحسین دارالضرب‌های سمرقند، حصار، هرات، بخارا، بلخ، طبرس و هرات (علاءالدینی، ۱۳۹۷: ۲۷۲ و ۲۶۷ و ۲۴۷ و ۲۴۵ و ۲۴۰ و ۲۳۸ و ۲۳۵ و ۲۳۴؛ عقیلی، ۱۳۷۷: ۴۰۲-۴۰۱) واژه تعالی حک شده است (علاءالدینی، ۱۳۹۵: ۳۰۲ و ۲۹۷).

۴. آن روی سکه

پشت سکه‌های دوره تیموریان با الگوگرفتن از دوره ایلخانی و بنابر بینش سیاسی مذهبی شاهان عموماً بر نقر شهادتین و نام چهار خلیفه به عنوان شعائر اهل سنت تأکید شده است (آور زمانی و سرافراز، ۱۳۸۹: ۲۲۶). پشت تعدادی از سکه‌های شاهرخ، الغ بیگ، عبدالطیف، علاءالدوله، ابوسعید (علاءالدینی، ۱۳۹۶: ۱۶۳ و ۱۵۶؛ ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۱۰۰ و ۸۴ و ۷۸)، ابوالقاسم بابر و سلطان حسین بایقرا توأم با نام چهار خلیفه، عبارت علی المرتضی و علی ولی الله (ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۱۳۱ و ۱۲۹ و ۹۰) و سلطان بایسنقر نقر شده است (علاءالدینی، ۱۳۹۷: ۲۴۵)

نمونه‌ای از سکه تیمور

جنس: نقره، وزن: ۶/۱ گرم، قطر: ۲۷ میلی‌متر

روی سکه: نوشته دوایر محاط پنج‌گانه به ترتیب السلطان الاعظم محمودخان الامیر الاعظم پشت سکه: با خط کوفی بنایی متن لاله‌الاله، محمدرسول‌الله؛ در حاشیه: علی، ابوبکر، عمر، عثمان (فتیحی، ۱۳۹۷: ۶۸)

نمونه‌ای از سکه شاهرخ

ضرب سبزوار، بدون تاریخ، دوره شاهرخ جنس: نقره، وزن: ۲/۵ گرم ۲۶ میلیمتر
روی سکه: السلطان العادل شاهرخ بهادر خلدالله ملکه
پشت سکه: داخل کادری مربع گونه شعار لاله‌الاله‌الله، محمد رسول‌الله با شیوه کوفی بنایی و وارونه
نقش شده است.
محل نگهداری: موزه مهر و سکه کومش، ویتترین ۱۳/۱، ردیف Ma4 (فتحی، ۱۳۹۷: ۸۴).

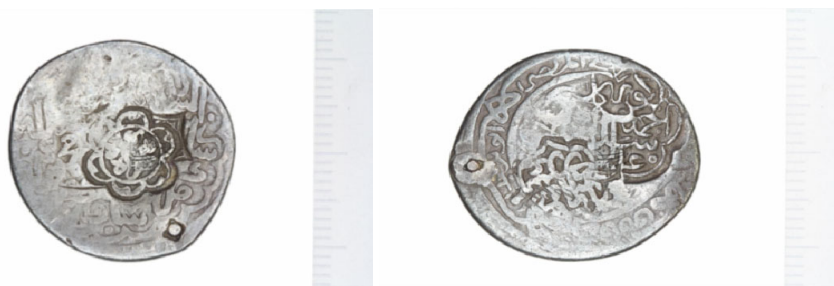
نمونه‌ای از سکه الغ‌بیک

وزن: ۵/۵۶، قطر: ۲۵ میلیمتر، جنس: نقره
پشت سکه: متن لاله‌الاله‌الله
روی سکه: فی سنه ۸۵۲ محمد رسول‌الله، حاشیه: ابوبکر، عمر، عثمان، علی، تیمور گورکان همتی
دین الغ‌بیک گورکان سوزوم،
ضرب هرات

مطالعه نقوش و عبارات مندرج بر مسکوکات نشان از تداوم فرهنگ مغولی و اسلامی در
این عصر دارد

۵. ضرب سکه‌های سورشارژ شده

از ویژگی دیگر سکه‌های تیموریان، ضرب دوباره سکه‌های دوره قبل یا سکه‌های سورشارژ است. ضرب این سکه‌ها با حاکمیت پادشاه جدید به علت کمبود فلز یا محدودیت زمانی در حال گردش بودند (ترابی طباطبایی، ۱۳۴۷: ۱۶؛ فتحی، ۱۳۹۷: ۱۵۴) ضرب این نوع سکه‌ها دال بر اهمیت آنها به لحاظ فراوانی و عیار بالا و قدرت سیاسی پادشاهان گذشته بوده است. پس از علامت سورشارژ، واژه‌هایی مانند «به بود» و «به بود هرات» حک می‌شد. اغلب مسکوکات سورشارژ شده دوره تیموریان، متعلق به دوره ابوسعید و سلطان حسین بایقرا و سلطان احمد است (ترابی طباطبایی، ۱۳۴۷: ۶۰-۵۷؛ علاءالدینی، ۱۳۹۷: ۲۹۲ و ۲۸۸ و ۲۳۴ و ۲۲۶ و ۲۱۷) استفاده از عبارات سورشارژ در دوره بدیع‌الزمان و محمدحسین میرزا و محمدزمان میرزا تداوم یافت (همان: ۱۵۷ و ۱۵۲ و ۱۲۲ و ۱۰۷ و ۱۰). محو شدن برخی طرح‌ها و عبارات در سکه‌های سورشارژ، از معایب آن است (ترابی طباطبایی، ۱۳۴۷: ۶۶؛ علاءالدینی، ۱۳۹۷: ۲۲۶ و ۲۲۲)

سکه نقره شاهرخ گورکانی

نمونه‌ای از سکه نقره شاهرخ گورکانی با سه انگ: سلطان حسین بایقرا یا پسرش مظفرحسین و سلطان احمد گورکان ضرب ساوه و انگ خورده در هرات با وزن ۴/۹۲، ضخامت ۱:۱ میلی‌متر، قطر ۲ سانتیمتر و ۴ میلی‌متر (موزه ملی ملک، شماره اموال ۵۰۰۱,۰۶,۰۲۰۹۳)

۶. تعدد و فراوانی سکه‌ها

بر اساس داده‌های به دست آمده از منابع کتابخانه‌ای و موزه‌ها، فراوانی مسکوکات دوره تیموریان، با سکه نقره است (معطوفی، ۱۳۹۲: ۲۱۰؛ توختیف، ۱۳۷۷: ۳۴؛ علاءالدینی، ۱۳۹۷: اغلب صفحات؛ ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: اغلب صفحات). ضرب سکه طلا در دوره تیموری کم است (توختیف، ۱۳۷۷: ۳۳) و تنها از دوره شاهرخ با نام «تنکه طلا» و با وزن یک

متقال گزارش شده است(دانشگاه کمبریج، ۱۳۷۹: ۲۷۲). باتوجه به یافته‌ها، گزارشی یا مطلبی درباره انجام معاملات با سکه طلا مشاهده نشده است و جنبه تشریفاتی داشته است. چنانچه بنابر روایت خواندمیر گاهی سکه طلا در دوره تیمور جهت اسم و لقب همایون اعطا می‌شد(خواندمیر، ۱۳۵۳: ۵۱۸/۳). اغلب سکه‌های مسی، با نام تیمور و شاهرخ (تاکستن و دیگران، ۱۳۸۴: ۷۰؛ ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۶۱ و ۵۵) منتشر شده است. در دوره جانشینان شاهرخ به‌ندرت ضرب سکه‌های مسی رایج است(همان: ۱۳۴ و ۱۲۱ و ۸۵). در همین راستا Davidovieh. E.A در مقاله‌ای تحت عنوان «پول رایج در آسیای مرکزی» در گزارش خود به ضرب تعدادی سکه‌های مسی با وزن استاندارد ۵/۲ گرم یا حداقل ۲/۸ گرم در سمرقند و بخارا اشاره کرده است. ورود تعدادی از این سکه‌ها در بازار، از سویی مبادلات خرد را و از سویی رکود اقتصاد را نشان می‌دهد، یعنی مبادلات مردم کوچه و بازار(URL1).

نوع دیگر سکه‌های در گردش، سکه‌های نقره بودند و مهم‌ترین مشخصه آنها «فراوانی سکه‌ها و اغلب با عیار بالا» و به‌لحاظ وزنی با اختلاف کم به‌خصوص در دوره ابوسعید، شاهرخ و سلطان حسین بایقرا ضرب شده‌اند(ترابی طباطبایی، ۱۳۴۷: ۵۵-۵۱؛ ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۱۴۱-۱۲۸ و ۷۰-۵۰ و ۴۴-۲۷) فراوانی سکه‌های نقره، می‌تواند بیانگر رونق نسبی مبادلات پولی در میان مردم و بازارهای بین‌المللی باشد. سیاست‌های تیمور در زمینه مالی و اقتصادی (حسینی تربتی، ۱۳۴۲: ۳۶۶ و ۳۴۶ و ۳۰۶؛ توختیف، ۱۳۷۷: ۳۲-۳۱) و داد و ستد با ممالک مصر، شام، چین، دشت قبیچاق، هند و ممالک جنوب شرقی خراسان و... تأییدی بر مبادلات پولی این برهه زمانی است(سمرقندی، دفتر اول، ۱۳۸۳: ۵۱۴/۲-۵۱۳)

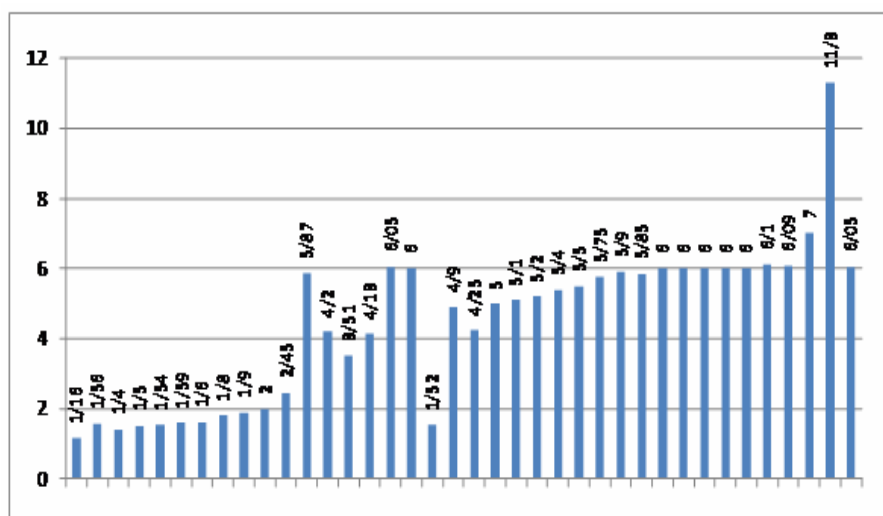
اهمیت به کار دادوستد پس از شاهرخ نیز، تداوم یافت. اشاره «خواندمیر» به توجه به امور تجار در زمان الغ‌بیک (خواندمیر، ۱۳۶۲: ۳۷/۴)، رونق بازار در دوره وی (سمرقندی، ۱۳۸۳: ۸۲۸)، گزارش اسفزاری به وجود بازار و هزار و دوست دکان در محلات و بلوکات هرات در زمان ابوسعید(زمچی اسفزاری، ۱۳۳۸: ۱۱۵/۱)، عبیدالله احرار در خصوص اعطای غله از مزرعه‌های سمرقند و پرداخت پول به جهت رفاه مسلمانان به دیوان سلطان احمد میرزا (احرار، ۱۳۸۰: ۴۴-۴۵) توجه به رونق تجارت را تأیید می‌کند و این اقدامات، قطع به یقین در بهبود وضعیت اقتصادی تأثیر به‌سزایی داشته است.

وزن و عیار سکه‌ها و ارزش پول در دوره تیموریان

۱. دوره تیمور

در این دوره سکه‌ها را حاکمان محلی، در شهرهای مختلف از جمله سمرقند و هرات ضرب

کردند. اولین سکه‌ها مطابق اندازه سکه‌های خانان جغتای ضرب شد (توختیف، ۱۳۷۷: ۳۲؛ Komaroff, 1986: 206) تعداد زیادی از سکه‌های وی بدون تاریخ هستند؛ بنابراین نمی‌توان شرایط سیاسی و اقتصادی حاکم بر ضرب سکه‌ها را دقیق بررسی کرد. با توجه به مطالعات انجام‌شده در نمودار زیر مسکوکات عهد وی به‌لحاظ وزن، تحلیل می‌شود:

نمودار ۱. تغییرات وزنی دوره تیمور

طبق داده‌های به‌دست آمده در جدول و نمودار، وزن سکه‌های نقره دوره تیمور حدوداً مابین ۱/۱۶ تا ۷ گرم، سکه‌های مس بین ۴ تا ۴ گرم و غالباً بین سال‌های (۸۰۳-۷۸۵ق) ضرب شده‌اند. با توجه به اینکه تیمور در سال‌های (۷۸۷-۷۸۶ و ۷۸۵-۷۸۲ق) به شهرهای خراسان از جمله هرات، نیشابور، سیستان و قندهار لشکرکشی کرد (خوافی، ۱۳۸۶: ۹۸۴/۳ و ۹۸۱ و ۹۶۹ و ۹۹۳؛ سمرقندی، دفتر دوم، ۱۳۸۳: ۵۴۷/۱ و ۵۲۳) و درصدد گسترش حوزه نفوذ خود و برپا کردن حکومت‌های تحت‌الحمایت در ایران بود؛ بنابراین با دریافت مبالغ هنگفتی به‌عنوان باج، حاکمان را مجبور به تسلیم می‌کرد. از جمله حاکمان شرق ایران، آل‌کرت، سرداران و جاثون قربان (خواندمیر، ۱۳۵۳: ۴۳۵-۴۳۱، پراکنده؛ دانشگاه کمبریج، قسمت اول، ۱۳۸۷: ۸۰/۶؛ نووسلتسف، ۱۳۸۰: ۳۲-۳۰ و ۲۵) به‌طور یقین حملات تیمور موجب آشفته‌گی و آسیب اقتصادی حکومت‌های محلی می‌شد.

بر اساس داده‌ها، در سال‌های (۸۰۷-۷۸۵ق) سکه‌ها با وزن ۴ تا ۶ گرم ضرب شده‌اند. همان‌طور که در بخش واحدهای پولی آورده شد؛ ثروت و پول به‌دست‌آمده از فتوحات تیمور

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء(س)، سال ۳۲، شماره ۵۳، بهار ۱۴۰۱ / ۱۶۳

می توانست تأثیر درخور توجهی در قدرت اقتصادی و بالابردن عیار سکه داشته باشد. به علاوه، فرمان تیمور جهت ساخت بازارها و رباط در سمرقند، مشهدو... و احداث بازار نزدیک هرات (خواندمیر، ۱۳۷۲: ۱۶۶-۱۶۵؛ تربتی حسینی، ۱۳۴۲: ۳۶۸) و بنای تیمچه‌ای مشتمل بر سی دکان و حجره در «یزد» (کاتب یزدی ۱۳۸۶: ۸۶) از عوامل مؤثر بر رشد تجارت و به جریان گذاردن پول در چرخه معاملات است.

چنانچه معیار وزنی سکه‌های دوره تیمور را در فاصله زمانی ذکر شده با ۵/۳۸ گرم یعنی نصف تنکه دهلی قرار گیرد (دانشگاه کمبریج، ۱۳۷۹: ۲۷۲؛ وثیق، ۱۳۸۶: ۱۴۳؛ امیرخانی، ۱۳۸۳: ۶۳) وزن سکه‌ها به معیار اصلی نزدیک بوده و با توجه به تدابیر وی، مبادلات بین منطقه‌ای رونق داشته و ارزش داخلی پول حفظ شده است.

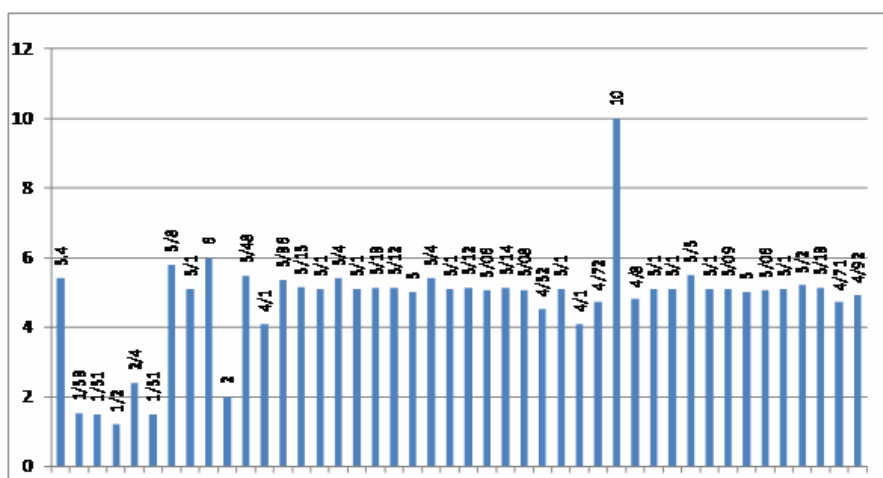
۲. دوره جانشینان تیمور

الف. خلیل سلطان: فرزند میران‌شاه در سمرقند بر تخت سلطنت نشست. وی که صاحب ثروت و خزاین تیمور شده بود (میرجعفری، ۱۳۷۹: ۸۵)، با انعام نقود به امرا و لشکریان (یزدی، ۱۳۸۷: ۱۳۳۱/۲) خزاین و اموال سمرقند را حیف و میل کرد (یزدی، ۱۳۷۸: ۱۳۳۳/۲) این مسئله می‌توانست در کاهش دادوستد زمان وی مؤثر باشد. سکه‌های خلیل سلطان (۸۱۱-۸۰۷ق) با وزن ۱ و ۲ گرم در سمرقند ضرب شد (ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۴۸-۴۵؛ توخنیف، ۱۳۷۷: ۷۱-۷۰)

ب. شاهرخ تیموری (۸۵۰-۸۰۷ق): به روایت خواندمیر، شاهرخ در سال (۸۰۷ق) امور خراسان را به عهده گرفت و خطبه و سکه به نام وی مزین شد. وی توانست تا سال (۸۳۳ق) بر مناطق مختلف از جمله بلخ، بدخشان، ماوراءالنهر، عراق و آذربایجان تسلط یابد (خواندمیر، ۱۳۵۳: ۵۵۴/۳-۵۵۳). سکه‌های طلا، نقره و مس عهد شاهرخ در دارالضرب‌های سبزوار، دامغان، هرات، شیروان و سمرقند ضرب شده‌اند. سکه‌های نقره اغلب با وزن بین حدود ۴ تا ۱۰ گرم، سکه‌های مس ۱ تا ۱۱ گرم، یک نمونه سکه برنج با وزن ۱۱/۷۵ و طلا با وزن ۰/۹۵ گرم ضرب شده، سکه‌ها با وزن ۵ گرم نشان از ثبات و نظم اقتصادی در این دوره است (علاءالدینی، ۱۳۷۹: ۱۱۶ و ۸۴ و ۷۶؛ موزه ملی ملک، شماره اموال ۰۶، ۰۰۰۱۲، ۳۰۰۰) ضرب سکه ۱۰ گرمی در سال ۸۳۲ق بیش از معیار واحد پولی «کپکی» بر مبنای ۸ گرم را نشان می‌دهد (شریعت‌زاده، ۱۳۹۰: ۲۴۷) در این سال شاهرخ بر ترکمانان قراقویونلو غلبه یافت (دانشگاه کمبریج، قسمت اول، ۱۳۹۷: ۱۴۱/۶)

سکه نقره در بازار داخلی و بین‌المللی دوره شاهرخ نقش به‌سزایی داشت. گزارش

عبدالرزاق سمرقندی در سفر خود به هندوستان در خصوص فعالیت بسیاری از تجار ممالک مصر و شام، روم، آذربایجان، عراق، ممالک فارس، خراسان، ترکستان، دشت قبچاق و تمام بلاد شرق در بندر هرمز و معامله به صورت نقد و معاوضه (سمرقندی، دفتر دوم، ۱۳۸۳: ۵۱۴/۲-۵۱۳) و روایت کاتب یزدی در زمینه دادوستد مردم یزد بر پایه نقره با ورود گوهرشادآغا، این نکته را تصدیق می کند (کاتب یزدی، ۱۳۸۶: ۲۲۴-۲۲۳)

نمودار ۲. تغییرات وزنی دوره شاهرخ

بر اساس داده های نمودار دوره شاهرخ طی سال های (۸۵۰-۸۰۷ق) بیشترین تعداد مسکوکات نقره ضرب شده اند. وزن بیشتر آنها بین ۴ تا ۶ گرم و تقریباً دارای وزن یکسان هستند.

پ. الغبیک جانشین شاهرخ با وجود منازعات و سرکشی مدعیان، نابسامانی های ناشی از دست اندازی های ترکمانان و ازبکان و... (دانشگاه کمبریج، ۱۳۷۹: ۱۱۷)، تلاش وی جهت آبادانی و رشد علمی شهر سمرقند تداوم دارد. (حافظ ابرو، ۱۳۸۰: ۹۵۷/۲) از دوره وی سکه های هرات، سبزووار و سمرقند با وزن بین ۴/۷۷ تا ۵/۵۶ گرم در دسترس است (ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۷۶ و ۶۳، بانک سپه، شماره ۱۲۷۲۹)

۳. دوره جانشینان الغبیک

الف. سکه های عبداللطیف در سمرقند با وزن ۴/۸ گرم (سال ۸۵۳ق)، سکه های دوره علاءالدوله در هرات و سبزووار با وزن ۴ و ۵ گرم و سکه های متعلق به ابوالقاسم بابر (۸۶۲-

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء^(س)، سال ۳۲، شماره ۵۳، بهار ۱۴۰۱ / ۱۶۵

۸۵۱ق) با همان وزن در هرات، نیمروز و سمرقند تداوم داشت.

ب. دوره شاه محمود (۸۶۳-۸۶۱ق)، سلطان ابراهیم و مرشدالدین عبدالله با توجه به مدت کوتاه سلطنت تغییر چندانی در وزن سکه‌ها مشاهده نمی‌شود (ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۹۷-۷۱، موزه بانک سپه، شماره ۳۳۳۰، ترابی طباطبایی، ۱۳۵۰: ۱۳۴-۱۳۳) نکته درخور در این مقطع زمانی کشمکش‌ها، درگیری‌های سیاسی، ظلم و ستم در خراسان و هجوم قراقویونلوها به خراسان بود (زمجی اسفزاری، ۱۳۳۸: ۱۹۲/۲-۱۹۱-۱۶۶-۱۶۳؛ واله اصفهانی قزوینی، ۱۳۷۹: ۵۹۰-۵۸۹)

پ. ابوسعید (۸۷۳-۸۶۳ق) پس از یک دوره رقابت‌های سیاسی در سمرقند به سلطنت رسید (۸۶۳ق) سکه‌های دوره وی در شهرهای سبزوار، نیشابور و سمنان ضرب شدند. تعداد انگشت‌شماری از سکه‌ها در منابع موجود هستند و بین ۵ تا ۵ گرم وزن دارند (ترابی طباطبایی، ۱۳۴۷: ۶۶-۶۴؛ ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۱۰۴-۹۹؛ ترابی طباطبایی، ۱۳۴۷: ۹۹؛ شریعت‌زاده، ۱۳۹۰: ۲۴۷). در زمان ابوسعید، علی‌رغم درگیری‌های سیاسی و مشکل قحط و غلای شدید در سال ۸۶۲ق هرات، وزن سکه‌ها ثابت تقریبی دارند؛ از جمله دلایل آن: ۱. کمک‌های مالی اعیان سمرقند در مقابله با دشمنان (سمرقندی، دفتر دوم، ۱۳۸۳: ۸۵۱/۲ و ۸۴۶ و ۶۰۹)؛

۲. حمایت یکی از شیوخ این دوره به نام عبیدالله احرار از جمله لغو «تمغای تجار» به خواسته وی؛

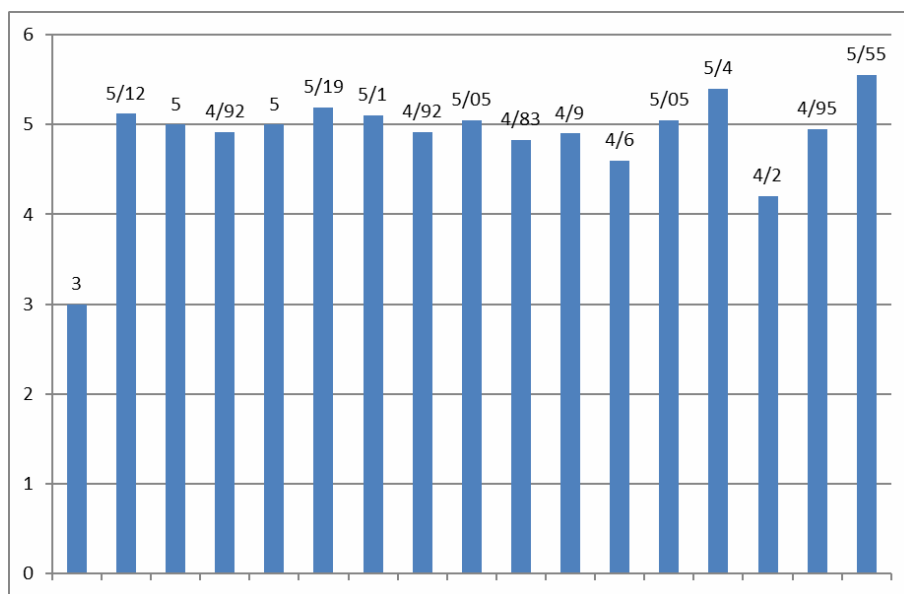
۳. پرداخت مبلغ‌های کلان به خزانه دولت (احرار، ۱۳۸۰: ۵۷ و ۴۴)؛

۴. ویژگی رعیت‌پرور بودن وی و توجه به رفاه مردم (شکری، ۱۳۱۷: ۵۴)؛

۵. تغییر روابط ابوسعید با جهان‌شاه از دشمنی به دوستی در (سال ۸۶۷ق/۸۶۳م) و رعایت عدل و توجه به امور اداری و مالی وزیران این دوره (خواندمیر، ۱۳۵۵: ۳۸۳-۳۸۲).
به یقین این عوامل در رونق فعالیت‌های اقتصادی مؤثر بودند.

---

۱. این نوع مالیات از کلیه اشکال تجارت و حرف شهری گرفته می‌شد و با نرخ ۲/۵ درصد جانشین زکات اسلامی شده بود و نرخ آن دقیقاً مشخص نیست؛ اما در یکی از نامه‌های رشیدالدین نرخ آن «ده درصد» ارزش هر معامله تجاری ذکر شده و غازان‌خان مبلغ آن را تقلیل داد (دانشگاه کمبریج، ۱۳۶۶: ۵/۵۰۵).

نمودار ۳. تغییر وزنی سکه‌های ابوسعید

با توجه به نمودار تعداد بیشتری از سکه‌های نقره در دوره ابوسعید طی سال‌های (۸۷۲-۸۵۹ق)، به لحاظ وزنی بین ۴ تا ۵ گرم ضرب شده و تقریباً ثابت دارند.

۴. دوره جانشینان ابوسعید

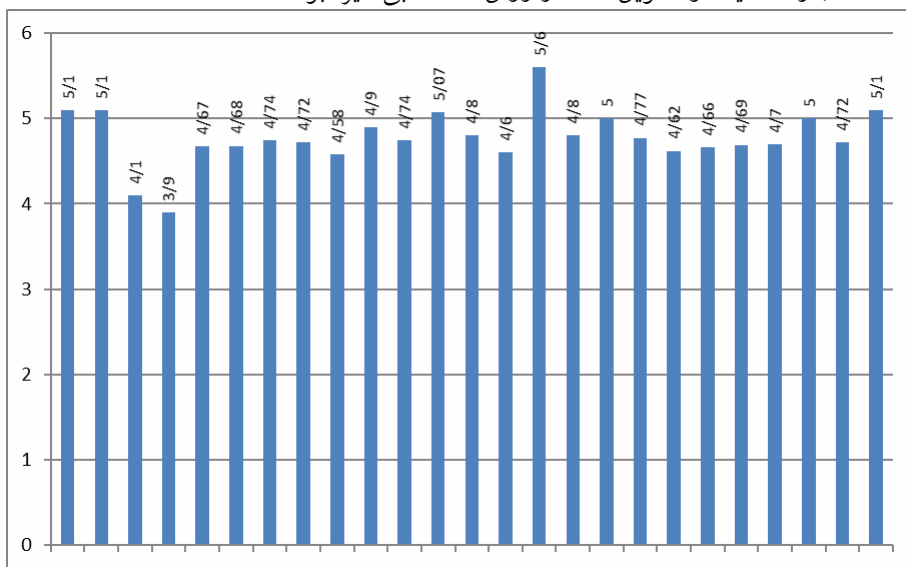
در این دوره منازعات داخلی خاندان تیموری موجب تحکیم قدرت از یک‌ها در ماوراءالنهر شد و تا پیش از سلطنت سلطان حسین بایقرا نشانی از این صلابت و اقتدار نیست (ر.ک: دانشگاه کمبریج، قسمت اول، ۱۳۹۷: ۱۶۳/۶-۱۶۲). وزن سکه‌های نقره در عهد سلطان احمد (۸۹۹-۸۷۳ق)، شاهرخ دوم (۸۹۷-۸۹۶ق)، یادگار محمد (۸۷۴-۸۷۵ق)، سلطان محمود و مسعود (۹۰۵-۸۹۹ق)، سلطان بایسنقر (۹۰۵-۸۹۹ق)، سلطان علی (۹۰۶-۹۰۰ق) بین ۳/۵ تا ۵/۳۷ گرم متغیر بوده است. سکه‌های علی میرزا (۹۰۶ق) و شاهرخ دوم تغییر چندانی نداشتند و با ۴/۹ و ۵ گرم وزن ضرب شدند (علاءالدینی، ۱۳۹۷: ۲۵۰-۲۳۱؛ ترابی طباطبایی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۱۲۶-۱۰۵).

الف. سلطان حسین بایقرا (۹۱۱-۸۷۳ق): وی پس از مدتی نبرد با جانشینان ابوسعید در ماوراءالنهر، هرات را تصرف کرده و به سلطنت رسید (میرجعفری، ۱۳۷۹: ۱۰۱)، حکمرانی وی، تداوم پیشرفت فرمانروایی شاهرخ بود (دانشگاه کمبریج، قسمت اول، ۱۳۷۹: ۱۶۵/۶-۱۶۴). از اقدامات مهم سلطان حسین در جهت رونق دادوستد ساخت رباط‌ها و کاروانسرا در هرات

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء(س)، سال ۳۲، شماره ۵۳، بهار ۱۴۰۱ / ۱۶۷

بود(خواندمیر، ۱۳۷۲: ۱۷۵-۱۷۴) وی با لغو «باج و تمغا» راهداران را مکلف به حفاظت از راه‌ها جهت ایجاد امنیت اموال خلایق کرد(نظامی، ۱۳۵۷: ۱۸۵/۱-۱۸۴) بنابراین توجه سلطان به حال تجار، حمایت و تشویق آنان در رونق اقتصاد بی‌تأثیر نبوده است.

نمودار ۴. تغییرات وزنی سلطان حسین بایقرا

سکه‌های نقره و مس در وزن‌های متفاوت حدود ۲ تا ۶ گرم در شهرهای هرات، استرآباد و شیروان ضرب شدند. سکه‌های سال‌های (۹۱۱-۸۷۳ق) با میانگین ۵/۱۷ گرم ضرب شدند که تقریباً به معیار وزنی دوره تیمور و شاهرخ نزدیک بودند(علاءالدینی، ۱۳۹۷: ۲۷۶-۲۶۰؛ تقوی و نیک‌گفتار، ۱۳۹۴: ۱۰۱؛ ترابی طباطبایی، ۱۳۵۰: ۱۴۲). این ثبات در حفظ ارزش پول اهمیت دارد. با روی کار آمدن جانشینان سلطان حسین زمینه انقراض تیموریان و حملات ازبکان فراهم شد. از آنها اطلاعات مبسوطی درباره اقدامات اقتصادی نیست. تنها از بدیع‌الزمان در سال (۹۱۱ق)، تلاش‌هایی در رابطه با ساخت رباط در ولایت چچکنو(از بلاد خراسان) و تاش (خواندمیر، ۱۳۷۲: ۱۷۸-۱۷۷) گزارش شده که بیانگر توجه وی به رعایت حال تجار بوده است.

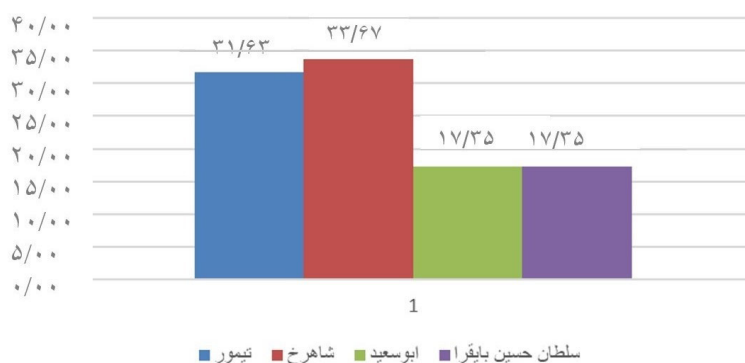
۱۶۸ / نظام ضرب سکه و مبادلات پولی دوره تیموریان ... / نسرین میرآخوولو و ...

جدول فراوانی مسکوکات دوره تیمور، شاهرخ، ابوسعید و سلطان حسین بایقرا

		تعداد کل	از سال	تا سال			
		۹۸	۷۷۱	۹۱۱			
		حد					
کمترین	بیشترین	داده پرت	حد پایین	بالا	دامنه	تعداد طبقات	طول طبقه
۱,۱۶	۱۰	۱۰	۱	۷	۶	۶	۱
درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی نسبی	فراوانی	نماینده دسته	حدود دسته	نام دسته
۱۰,۳۱	۱۰	۱۰,۳۱	۰,۱۰۳۰۹۳	۱۰	۱,۵	۱,۰۱-۲,۰۰	طبقه ۱
۱۰,۳۱	۱۰	۰,۰۰	۰	۰	۲,۵	۲,۰۱-۳,۰۰	طبقه ۲
۱۱,۳۴	۱۱	۱,۰۳	۰,۰۱۰۳۰۹	۱	۳,۵	۳,۰۱-۴,۰۰	طبقه ۳
۴۱,۲۴	۴۰	۲۹,۹۰	۰,۲۹۸۹۶۹	۲۹	۴,۵	۴,۰۱-۵,۰۰	طبقه ۴
۹۵,۸۸	۹۳	۵۴,۶۴	۰,۵۴۶۳۹۲	۵۳	۵,۵	۵,۰۱-۶,۰۰	طبقه ۵
۱۰۰	۹۷	۴,۱۲	۰,۰۴۱۲۳۷	۴	۶,۵	۶,۰۱-۷,۰۰	طبقه ۶
		۱۰۰	۱	۹۷			جمع

توزیع فراوانی وزن سکه‌ها از سال ۷۷۱ تا سال ۹۱۱

وزن یکی از سکه‌ها ۱۰ گرم بود که به‌عنوان داده پرت شناسایی و از مجموعه داده‌ها حذف شد تا اثر اهرمی آن از بین برود.

نمودار ۵. درصد فراوانی تنوع سکه‌ها در دوره‌های تاریخی

طبق نمودار ۵، وزن مسکوکات دوره‌های یادشده بین ۷گرم، از تنوع دارد و درصد فراوانی دوره‌های تیمور و شاهرخ به نسبت دوره‌های دیگر بالاتر است.

۴. عملکرد سیاست‌های پولی در دوره تیموریان

سیاست‌های پولی این دوره، از منظر وظایف وزیر و اقدامات به عمل آمده در زمینه ضرب سکه و حفظ ارزش پول در دوره تیمور، شاهرخ، الغیبیک و سلطان حسین بایقرا درخور توجه است. کشورگشایی‌های تیمور موجب مصائب اقتصادی برای سرزمین‌های فتح شده شد؛ اما وی با تمرکز و تنظیم و عملکرد دیوان مالی در حفظ منابع به دست آمده، رشد و گسترش روابط تجاری در داخل و خارج را فراهم کرد (توختیف، ۱۳۷۷: ۳۲-۳۰) و سبب حفظ و ارتقای موقعیتش در بین اشراف و اعیان شد (نووسلتسف، ۱۳۸۰: ۲۸). در عهد تیمور هر یک از حاکمان محلی با وزن و عیار متغیر و با توجه به وزن و عیار مطابق استاندارد تعیین شده دولتی نام وی سکه ضرب می کردند. این سیاست پولی هر چند موجب یکسان سازی نشد، توانست مظهر ایجاد دولت یکپارچه و واحد باشد (توختیف، ۱۳۷۷: ۳۲-۳۰؛ مینوی، ۱۳۸۹: ۱۲۲). امور مربوط به ضرب سکه از جمله وظایف وزیران دیوان مال و دیوان سرت بود (آکا، ۱۳۹۰: ۲۳۷) و ثبت ثروت شهرهای تسخیر شده در خزانه سلطنتی توسط دیوان اعلی انجام می شد (عبدالرزاق سمرقندی، دفتر دوم، ۱۳۸۳: ۶۵۲/۲) که بیانگر نقش و توجه حکومت‌ها بر ضرب سکه بوده و تأمین منابع مالی به همراه داشت.

در خصوص کیفیت سکه‌ها و اقدام به عمل آمده دوره تیمور می توان گفت اولین سکه‌های او مطابق اندازه سکه‌های خانان جغتای ضرب شده است، اما در سال (۷۸۱ق) سکه‌های کهنه گردآوری و ذوب شد و از آنها سکه‌های طراز نوین ضرب شد. جنس سکه‌های یادشده، بیشتر از نقره به وزن ۶گرم و به نام «تنکه» و سکه‌های نقره‌ای با وزن ۱/۵گرم، برابر با یک چهارم تنکه، به نام «میری» ضرب شد (توختیف، ۱۳۷۷: ۳۵ و ۳۰). در دوره شاهرخ وزن سکه تنکه به ۴/۷۲گرم رسید، در آن ایام تنکه تیموری با وزن یک مثقال طلا نیز ضرب شد. این سکه طلای رایج خانان اوزبک بود (وثیق، ۱۳۸۶: ۱۴۴-۱۴۳). در این دوره برای مدتی محدود (بین سال‌های ۸۵۰-۸۲۷ق) سکه تنکه به طور هماهنگ به وزن تقریبی ۵/۲گرم به نام شاهرخ متداول شد. از جمله حکومت‌هایی که تنکه طلای شاهرخ را رواج داد، قراقویونلوها است. سکه یاد شده سال (۸۴۹ق) در بغداد ضرب شد (تاکستن و دیگران، ۱۳۸۴: ۷۱-۷۰). نکته جالب توجه تأمل در دوره‌های تیمور و شاهرخ آن است که حمایت از بازرگانان موجب رونق دادوستد با ممالک چین، دشت قپچاق، ختن و سلاطین مملوک شد؛ اما وجود سوء استفاده‌های مالی در این دوره نتایج زیان‌باری برای وضعیت اقتصادی و پولی به بار آورد. از جمله فعالیت مؤسسه شراکتی

(ارتاقلی) با فعالیت اورتاقان است. این گروه در دوره مغولان نیز فعالیت داشتند (همدانی، ۱۳۹۴: ۵۲۵/۱ و ۲۰۸۸/۴). سلطان و امیرزادگان و امرای نامدار در این نوع شرکت‌های تجاری سهام بودند (آکا، ۱۳۹۰: ۲۶۳-۲۶۰). گزارش‌های شرکت‌های ارتاقلی حاکی از نفوذ تعدادی از اشراف و امرا در فعالیت‌های اقتصادی آن زمان است. لازم به ذکر است در خصوص نحوه برخورد با مؤسسه ارتاقلی و تأثیر آن بر نظام پولی گزارشی مشاهده نشد و این مسئله نیاز به بررسی علمی بیشتری دارد.

الف. الغ بیک: به قصد گسترش امور تجاری در ماوراءالنهر، سکه‌های مسی به شکل جدید را ضرب کرد و به جای سکه‌های مسی کهنه سمرقندی به جریان گذارده شد. در قسمت مرکزی این سکه‌ها به سال (۱۴۲۹-۱۴۲۸ م/ ۸۳۲ ق) با واژه بخارا یا ضرب بخارا حک شد و چهار طرف آنها با نقش‌های گوناگون گلی تزئین شده‌اند و چنین سکه‌های مسی نه فقط در بخارا، بلکه در تمام آسیای میانه رایج بود. ضرب این سکه‌ها در رونق معاملات بازرگانی مؤثر بودند (توختیف، ۱۳۷۷: ۵۱-۵۰). علاوه بر انتشار سکه‌های جدید، پشتیبانی الغ بیک از تجار توانست در رونق مبادلات دوره تیموریان بر اساس نظام پولی مؤثر باشد.

ب. سلطان حسین بایقرا: در زمان وی سکه‌های نقره تقریباً با وزن یکسان ضرب شدند و این نظام پولی تأثیر زیادی بر رشد اقتصادی گذاشت. در عین حال از فراوانی سکه‌های این دوره می‌توان به کیفیت مطلوب آنها پی برد. (رحمتی و یوسفوند، ۱۳۹۲: ۹۲)

در کنار سیاست‌های حاکم بر نظام پولی تیموریان که تحولاتی را موجب شد، دو عامل نقش بسیار مؤثر در تأمین منابع مالی ضرب و رونق معاملات داشتند: ۱. بهره‌مند بودن حاکمان از منابع غنی مانند درهم و سیم سمرقند (ابن عربشاه: ۱۳۳۹: ۲۱) لعل، یاقوت کبود و سنگ لاجوردی بدخشان (کلاویخو، ۱۳۶۶: ۲۷۳-۲۷۲) و وجود معادن در غرjestان و فیروزه نیشابور (خوافی، ۱۳۸۰: ۳۵ و ۲۴)؛ ۲. غنی بودن شهرهای سمرقند، بخارا (جیهانی، ۱۳۶۸: ۱۸۷) هرات (هروی، ۱۳۸۳: ۲۴؛ کلاویخو، ۱۳۴۴: ۲۸۴)، سمنان (مستوفی، ۱۳۶۲: ۱۶۱؛ عقیلی، ۱۳۷۷: ۲۲۷) سبزوار، مشهد و موقعیت سیاسی تجاری و نزدیکی این شهرها به مکان‌هایی مانند بازار و کاروان‌سراها در رونق کسب و کار، جذب بازرگانان از نقاط مختل (بایر، ۱۳۰۸: ۱۴۳؛ نک. لوئیس بوات، ۱۳۸۳: ۱۶۴؛ سمایی دستجردی و عابدین پور، ۱۳۹۵: ۱۶۲-۱۶۳).

با وجود اقدامات و اصلاحات برخی حاکمان تیموری در زمینه ضرب پول یکسان، میانگین وزن سکه‌های نقره در دوره‌های تیمور با ۴/۳۳، شاهرخ ۵/۲۲، الغ بیک ۴/۳۸، ابوسعید ۴/۵۹ و سلطان حسین بایقرا ۵/۱۷ گرم متفاوت است، چنان‌چه معیار وزنی سکه را ۵/۳۸ یعنی نصف وزن تنگه دهلی در نظر بگیریم، میانگین سکه‌های سلاطین ذکر شده به معیار وزنی نزدیک‌تر

هستند و این امر در رونق دادوستد نقش داشته است. در تحلیل میانگین وزن سکه‌های سلاطین دیگر شاهد نوسان وزن سکه‌ها بین ۳ تا ۵ گرم بوده و این نوسان نشانگر عدم ثبات در ارزش پول و میزان نقدینگی است.

نتیجه‌گیری

بر اساس پژوهش انجام شده، نظام پولی عصر تیموری متأثر از نظام‌های پیشین و بر پایه مسکوکات طلا، نقره و مس استوار است. مهم‌ترین ویژگی‌های نظام پولی این دوره عبارت‌اند از

۱. استفاده از خط کهن ترکی (اویغور) و عربی؛
  ۲. حک شهادتین و نام خلفای راشدین و آوردن القابی چون العادل، الاعظم، به تبعیت از سنت مغولان، بهادر، ابوالغازی و الخاقان، پسوند خلدالله ملکه و سلطانه در کنار القاب آنها و استفاده از تمغای مخصوص تیمور؛
  ۳. فراوانی سکه‌های نقره؛
  ۴. ضرب دوباره یا چند بار سکه‌ها با علامت سورشارژ به‌خصوص در دوره‌های شاهرخ، ابوسعید و سلطان حسین بایقرا؛
  ۵. رواج واحدهای پولی دینار کپکی، تنکه، شاهرخی و لاری؛
  ۶. استقرار دارالضرب‌های عمده در شرق قلمرو تیموریان از جمله شهرهای سمرقند، بخارا و هرات، دامغان، سمنان، نیشابور؛
  ۷. ضرب سکه‌ها با معیار وزنی متفاوت و عدم ضرب سکه همسان.
- یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، نظام ضرب سکه و مبادلات پولی دوره تیموریان از دو منظر قابل بررسی است: ۱. نوسان وزن سکه‌ها در برهه‌هایی از حکومت سلاطین. عوامل مؤثر در این زمینه عبارت‌اند از مشکلات اقتصادی ناشی از تهاجم تیمور، بی‌ثباتی سیاست‌های اقتصادی به‌ویژه در زمینه نظام پولی و ضرب سکه، نزاع‌های داخلی بر سر جانشینی و هجوم ترکمانان و ازبکان، عدم نظارت دیوان مالی بر ضرب سکه و همچنین در برخی موارد سوءاستفاده‌های مالی شرکت‌های تجاری است. عوامل یادشده موجب شد در برخی از زمان‌ها سلاطین تیموری یا ممالک تحت تابعیت، سکه‌ها را با وزن و عیار متفاوت ضرب کنند؛
۲. ثبات نسبی و همسان‌سازی سکه‌ها به‌لحاظ وزن و عیار در مقطعی از دوره تیمور، شاهرخ و دوره ابوسعید، الغبیک و سلطان حسین بایقرا. عوامل یادشده در ایجاد این امر عبارت‌اند از:

الف. وجود حکومت مرکزی و اقتدار سیاسی نظامی و نظارت دیوان مالی بر ضرب سکه؛
ب. اقدام سلاطین به ایجاد اصلاحات در زمینه ضرب سکه واحد با وزن تقریباً یکسان، همچنین تغییرات نوشتاری و ظاهری سکه‌ها؛
پ. کسب ثروت و غنایم سرزمین‌های فتح‌شده، به صورت طلا، پول نقد، اجناس و... وجود منابع غنی معدنی زر و سیم و... در برخی نواحی شرق ایران؛
ت. علاقه و توجه سلاطین به رونق اقتصادی و کسب و کار در شهرهایی چون هرات، سمرقند، سبزوار و...، بنای رباط‌ها، توجه به حفاظت و امنیت راه‌ها به‌خصوص در دوره سلطان حسین بایقرا و تأثیر آن بر افزایش دادوستد؛
ث. لغو مالیات تمغا در دوره ابوسعید و سلطان حسین بایقرا و توجه به رفاه رعایا؛
ج. توجه به شالوده‌های فرهنگ و هنر ایرانی در تعامل با عناصر ترکی و مغولی؛
چ. نگاه تسامح‌گرایانه و احترام به عالمان دینی و صوفیان در دوره تیمور، شاهرخ و ابوسعید و نقش آنان در حمایت‌های مالی در مقابل حمله دشمنان و حمایت از تجار.
دیگر یافته‌های پژوهش حاضر، نشان می‌دهد که فراوانی سکه‌های نقره به زمان تیمور و شاهرخ تعلق دارد و به لحاظ وزنی کمترین آن با وزن ۱/۱۶ و بیشترین آن با وزن ۷ گرم است، حداقل اختلاف وزن سکه‌ها ۰/۲ درصد در زمان سلطان ابراهیم و حداکثر اختلاف آن ۹/۵ مربوط به دوره شاهرخ است. میانگین وزن سکه‌ها از زمان محمد جهانگیر و خلیل سلطان تا زمان بایسنقر، بین ۱/۶۳ تا ۵/۵۷ گرم متغیر است و این بی‌ثباتی می‌تواند بر کاهش فعالیت‌های بازرگانی مؤثر باشد.

منابع و مأخذ

آکا، اسماعیل (۱۳۹۰) تیموریان، ترجمه اکبر صبوری، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
ابن عربشاه، (۱۳۳۹) زندگی شگفت‌آور تیمور، ترجمه محمدعلی نجاتی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
ابن بطوطه، محمدبن عبدالله (۱۳۷۶) سفرنامه، ترجمه محمدعلی موحد، چاپ ۶، تهران: سپهر نقش.
احرار، عبیدالله (۱۳۸۵) احوال و سخنان خواجه عبیدالله احرار، به تصحیح و مقدمه نوشاهی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
اداره کل موزه‌ها، بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی ایران (۱۳۷۵) تماشگاه پول، تهران: انتشارات اداره کل موزه‌ها.
امیرخانی، غلامرضا (۱۳۸۳) تیموریان، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
بابر، ظهیرالدین محمد (۱۳۰۸ق) بابرنامه موسوم به توزک بابری، ترجمه بیرام‌خان، بمبئی: نشر میرزا محمد ملک‌الکتاب.

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء (س)، سال ۳۲، شماره ۵۳، بهار ۱۴۰۱ / ۱۷۳

بارتولد، واسیلی (۱۳۳۶) *الغریبک و زمان وی*، ترجمه حسین احمدی پور، تبریز: کتابفروشی چهر. بانک سپه (۱۳۹۱) *موزه بانک سپه*، تهران: اداره آموزش.
بوات، لوسین (۱۳۸۳) *تاریخ مغول (تیموریان)*، ترجمه محمد بهفروزی، تهران: آزاد مهر.
تاکستن و دیگران (۱۳۸۴) *تیموریان*، ترجمه یعقوب آژند، تهران: مولی.
ترابی طباطبایی، جمال (۱۳۴۷) *سکه های اسلامی دوره ایلخانی و گورکانی*، تبریز: موزه آذربایجان شرقی.

_____ (۱۳۵۰) *سکه های شاهان اسلامی*، تبریز: موزه آذربایجان.

ترابی طباطبایی، جمال؛ سلیمانی، سعید (۱۳۸۶) *سکه های گورکانی و سورشازرها*، تبریز: مهد آزادی.
تقوی، عابد؛ نیک گفتار، احمد (۱۳۹۴) «سکه شناسی در دوران شاه سلطان حسین بایقرا در محدوده تاریخی خراسان بزرگ»، *پژوهشنامه خراسان بزرگ*، دوره ۶، شماره ۲۰، صص ۹۷-۱۰۹.
توختیف، عرفان (۱۳۷۷) *سیاست پولی مالی تیمور و خاندان او و سکه های آنها*، قم: کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی.

تیمور گورکانی (۱۳۸۰) *وصایای امیر تیمور*، ترجمه شهرام دشتی، اردبیل: شیخ صفی الدین.
حافظ ابرو، شهاب الدین عبدالله خوافی (۱۳۷۲) *زبده التواریخ*، جلد ۱، تهران: نشر نی.
حافظ ابرو، عبدالله بن لطف الله (۱۳۲۸) *ذیل ظفرنامه شامی*، تهران: چاپخانه تاش.
حسینی تربتی، ابوطالب (۱۳۴۲) *تزوکات تیموری*، تهران: کتابفروشی اسدی.
جیهانی، ابولقاسم بن احمد (۱۳۶۸) *اشکال العالم*، ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب، مشهد: آستان قدس رضوی.

خوافی، شهاب الدین عبدالله (۱۳۸۰) *جغرافیای تاریخی خراسان در تاریخ حافظ ابرو*، تهران: اطلاعات.
خوافی، فصیح احمد بن جلال الدین محمد (۱۳۳۹) *مجمعل فصیحی*، به تصحیح و تحشیه محمود فرخ، جلد ۳، مشهد: کتابفروشی باستان.

خواند میر، غیاث الدین بن همام الدین (۱۳۵۵) *دستورالوزراء*، به تصحیح سعید نفیسی، تهران: اقبال.
_____ (۱۳۸۰) *حییب السیر فی اخبار افراد بشر*، جلد ۳ و ۴، چاپ ۴، تهران: کتابفروشی خیام.

_____ (۱۳۷۲) *مآثر الملوک*، به تصحیح میرهاشم محدث، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.

دانشگاه کمبریج (۱۳۷۹) *تاریخ ایران دوره تیموریان*، ترجمه یعقوب آژند، تهران: جامی.
_____ (۱۳۷۹) *تاریخ دوره تیموریان*، ترجمه تیمور قادری، قسمت اول، جلد ۶، چاپ ۴، تهران: مهتاب.

_____ (۱۳۶۶) *تاریخ ایران*، ترجمه حسن انوشه، جلد ۵، تهران: امیرکبیر.
رحمتی، محسن؛ یوسفوند، فاطمه (۱۳۹۲) «سلطان حسین بایقرا و حیات اقتصادی خراسان»، *تاریخنامه ایران بعد از اسلام*، سال ۴، شماره ۷، صص ۷۹-۹۹.

رویمر، هانس روبرت و دیگران (۱۳۸۰) *ایران در راه عصر جدید*، ترجمه آذر آهنچی، تهران: دانشگاه تهران.

زمچی اسفزاری، معین‌الدین محمد (۱۳۳۹) *روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات*، به تصحیح محمدکاظم امام، تهران: دانشگاه تهران.

سرافراز علی‌اکبر؛ آور زمانی، فریدون (۱۳۷۹) *سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه*، تهران: سمت.

سمرقندی، دولت‌شاه (۱۳۸۲) *تذکره الشعراء*، به اهتمام و تصحیح ادوارد براون، تهران: اساطیر.

سمرقندی، کمال‌الدین عبدالرزاق (۱۳۸۳) *مطلع‌السعدین و مجمع‌البحرین*، به تصحیح عبدالحسین نوایی، جلد ۲، دفتر ۲، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

سلیمانی، سعید (۱۳۹۱) «اهمیت علم سکه‌شناسی»، *کتاب ماه تاریخ و جغرافیا*، شماره ۱۷۸، صص ۳۹-۳۸.

شامی، نظام‌الدین (۱۳۶۳) *ظفرنامه*، تهران: بامداد.

شریعت‌زاده، علی‌اصغر (۱۳۹۰) *سکه‌های ایران زمین*، تهران: پازینه.

شکرای، ابوالقاسم (۱۳۱۷) *تاریخ ایران: سلسله تیموری یا گورکانی*، چاپ ۲، تهران: کتابفروشی و چاپخانه مرکزی.

عقیلی، عبدالله (۱۳۷۷) *دارالضرب‌های ایران در دوره اسلامی*، تهران: مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی موقوفات دکتر محمود افشار یزدی.

علاء‌الدینی، بهرام (۱۳۹۷) *سکه‌های ایران دوره گورکانیان*، تهران: پازینه.

فتحی، لیلا (۱۳۹۷) *تقویش سکه‌های باستانی؛ حکومت تیموری*، تهران: نامه خرد.

فراهانی منفرد، مهدی (۱۳۸۱) *پیوند سیاست و فرهنگ در عصر زوال تیموریان*، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

قاسم بگلو، مرتضی (۱۳۸۵) *سکه‌های سیراف*، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، بنیاد ایران‌شناسی بوشهر.

کاتب، احمدبن حسین بن علی (۱۳۸۶) *تاریخ جدید یزد*، به کوشش ایرج افشار، چاپ ۳، تهران: امیرکبیر.

کاوتس رالف، پتاک رودریش (۱۳۸۳) *هرمز در منابع دوره‌های یوآن و مینگ*، ترجمه مهرداد وحدتی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

کلاویخو، روی گواتزالز (۱۳۴۴) *سفرنامه کلاویخو*، ترجمه مسعود رجب‌نیا، چاپ ۲، تهران: علمی و فرهنگی.

مازندرانی، عبدالله بن محمد بن کیا (۱۹۲۵) *رساله فلکیه*، به تصحیح والتر هینس، آلمان، ویس بادن، انتشارات هیئت مستشرقین در فرهنگستان مابنس، چاپخانه فرانس اشتهایر.

مبارک، شیخ بولفضل (۱۳۸۵) *اکبرنامه: تاریخ گورکانیان هند*، به کوشش غلامرضا طباطبایی مجد، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء(س)، سال ۳۲، شماره ۵۳، بهار ۱۴۰۱ / ۱۷۵

مجتبوی، حسین (۱۳۸۹) *هرات در عهد تیموریان*، مشهد: مرنديز.
مستوفی، حمدالله (۱۳۶۲) *نزه القلوب*، به سعی و اهتمام گای لسترانج، تهران: دنیای کتاب.
معطوفی، اسدالله (۱۳۹۲) *سکه‌های طبرستان، گرگان و استرآباد*، تهران: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی پارینه.

معین، محمد (۱۳۸۶) *فرهنگ معین*، جلد ۱، چاپ ۲، تهران: ادنا و راه نو.
منز، بناتریس فوریز (۱۳۷۷) *برآمدن و فرمانروایی تیمور*، ترجمه منصور صفت گل، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.

میرجعفری، حسین (۱۳۷۹) *تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره تیموریان و ترکمانان*، چاپ ۲، اصفهان: دانشگاه اصفهان و سمت.
نظامی، نظام‌الدین عبدالواسع نظامی (۱۳۵۷) *منشاء/انشاء*، به کوشش رکن‌الدین همایون فرخ، تهران: دانشگاه ملی ایران.

نوسلستف، آنا تولی پتروویچ (۱۳۸۰) *امیر تیمور*، ترجمه بهداد، تهران: منشور امید.
واله اصفهانی قزوینی، محمدیوسف (۱۳۷۹) *خلدبرین (تاریخ تیموریان و ترکمانان)*، تهران: میراث مکتوب.

وثیق، منصوره (۱۳۸۶) *سیر دینار در تاریخ پولی ایران*، تبریز: ستوده.
هروی، سیف‌بن محمد (۱۳۸۳) *تاریخ‌نامه هرات*، تهران: اساطیر.
همدانی، رشیدالدین فضل‌الله (۱۳۹۴) *جامع التواریخ*، جلد ۳ و ۴، تهران: میراث مکتوب.
یزدی، شرف‌الدین علی (۱۳۳۶) *ظفرنامه*، جلد ۱، تهران: مؤسسه مطبوعاتی امیرکبیر.
_____ (۱۳۸۷) *ظفرنامه*، دو جلد، به تصحیح سعید میرمحمدصادق و ترجمه عبدالحسین نوایی، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

اسناد

موزه بانک سپه: شماره‌های ۱۲۷۵۱ و ۱۲۷۳۴ و ۱۲۷۳۵ و ۱۲۷۳۱ و ۱۲۷۰۱ و ۱۲۶۸۷ و ۲۷۲۸
موزه ملی ملک (۱۳۹۰) سکه‌های ایران زمین، تهران: پازینه.
موزه ملی ملک، واقف: حاج حسین آقا ملک، شماره اموال ۳۰۰۰،۰۶ و شماره اموال ۵۰۰۱،۰۶،۰۲۰۹۳ و
شماره اموال ۵۰۰۰،۰۶،۰۱۰۹۵ و شماره اموال ۵۰۰۱،۰۶،۲۱۰۲ و شماره اموال ۵۰۰۰،۰۵،۱۲۳۰
و شماره اموال ۵۰۰۶۰۶،۲۰۹۵ و ۵۰۰۱۰۶۰۲،۲۰۹۷.

URL(s)

URL1: charm.ru/davidovich.shtml

URL2: iranicaonline.org

URL3: Linda Komaroff (1986) Retrieved from jstor.org/stable/43573714

List of sources with English handwriting

- Ahrar, Obaidullah (1385) *Aḥvāl va soḡanān kāje Obaīdullāh Aḥrār*, Tehran, markaz naṣr-e dāneṣḡahī, edited by noṣahī, No. 1, pp. [In Persian]
- Ākā, Esmācīlī (1390). *Taymūrīān*, translate by Akbar Sabūry, Tehran, Paṣūheṣkade ‘olūm ensānī va motaleā’t farhangī, No. 1, pp. [In Persian].
- ‘Ala’eddīnī, Bahram (1397), *Sekkehāye Iran dore Gūrkanīyān*, Tehran, pāzīne.
- Māzandarānī, ‘Abdullāh b. Moḡammad b. kīya (1925), *Reṣāle falakīye*, Edited by Walter Hains, Germany, Voice Baden, publications by Hey’at Mostaṣreqīn dar farhangestān Mīnes, Printing House by France Schneider. [In Persian].
- Amir ḡanī, Qolam Reza, (1383), *Taymūrīān*, Tehran, Paṣūheṣhāye farhangī. [In Persian]
- Aqīlī, Abdollāh (1377), *Dārolzarbhāye Iran dar dore Eslāmī*, Tehran, Majmū’e Entesārāt Adabī va Tārīḡī Moḡūfāt Dr. Maḡmūd Afṣār Yazdī, No. 1. pp. [In Persian]
- Bāber, Zaheyr al-ddīn Moḡammad, (1308 q), *Bā Barnāme Mūsūm be Tūzak Bāberī*, translate by Beyrām ḡān, Bobai, Naṣr-e Mīrzā Moḡammad mālek al-kītab, No. 1, pp. [In Persian]
- Bartold, Vasily (1336), *Aloḡ beyk va zamān O*, translate by Hosseīn Aḡmad pūr, Tabriz, Publications by Kītab forūṣī ḡehr. [In Persian]
- Bouvat, Lucien (1383). *Histoire mongol: Timurides*, translate by Mohammad Behforowzī, Tehran, Āzādmehr, No. 1, pp. [In Persian]
- Cambridge University (1379), *Tārīḡ Iran dowre Taymūrīān*, Part 1, Vols. 6, translate by Taymūr ḡāderī, Tehran Mahtāb, No. 4, pp. [In Persian]
- Cambridge University (1379), *Tārīḡ Iran dowre Taymūrīān*, translate by Yaqūb Āzand, Tehran, Jāmī, No. 1, pp. [In Persian]
- Cambridge University (1379), *Tārīḡ Iran*, Vols. 5 (1366), ḡasan Anūṣe, Tehran, Amīr Kabīr, No. 1, pp. [In Persian]
- Ebn Arabṣāh (1339), *Zendegīye Ṣegeftāvar Taymūr*, translate by Mohammad Ali Nejati, Tehran, Bongāh tarjome va naṣr-e ketāb. [In Persian]
- Ebn baṣūṣe, Moḡammad b. Abdollāh (1376). *Safarnāme*, translate by Mohammad Ali Movahed, Tehran, Sepehr naḡṣ, No. 6, pp. [In Persian]
- Farahani Monfared, Mahdi (1381), *Peyvand sīāsat va farhang dar ‘aṣr zavāl Taymūrīān*, Tehran, Anjoman āṡār va mafāḡer farhangī, No. 1. pp. [In Persian].
- Fathi, Leila (1397), *Noḡūṣ sekkehāye bāstānī, ḡokūmat Taymūrī*, Tehran, Nāme ḡord, No. 1. pp. [In Persian]
- General Directorate of Museums, Foundation of the Oppressed and Veterans of the Islamic Revolution of Ira (1375), *Tamāṣṡāḡah pūl*, Tehran, Publications by General Directorate of Museums, No. 1, pp. [In Persian]
- ḡāfez Abrū, Abdoallāh b. lotf Allāh (1328), *Zeyl zafar nāme ṣāmī*, Tehran, Print House by Tāṣ, No. 1, pp. [In Persian]
- ḡāfez Abrū, Ṣāḡāb al-ddīn Abdūallāh ḡāfī (1372), *Zobde al-Tavārīḡ*, Vols. 1, Tehran, Naṣr Ney, No. 1, pp. [In Persian]
- Hamedanī, Raṣīddīn Faṣl Allāh, *Jāme’ al-Tavārīḡ*, Vols. 3th,4th, Tehran, Mīrat maktūb, No. 1. pp. [In Persian]
- Heravī, Seyf b. Moḡammad (1383), *Tārīḡ nāme Harāt*, Tehran, Asāṡīr, No. 1. pp. [In Persian]
- Hosseīni Torbati, Abutaleb (1342), *Tazokāt Taymūrī*, Tehran, Bookstore by Asadī, No. 1, pp. [In Persian]
- ḡeyḡānī, Abūl Qāsem b. Aḡmad (1368), *Aṣḡāl al-‘ālam*, translate by Ali b. Abdolsalam Kateb, Mashhad, Āstān ḡods raṣavī, No. 1, pp. [In Persian]
- ḡāfī, Faṣīḡh Aḡmad b. Jalāl al-ddīn Moḡammad (1339), *Moḡmal Faṣīḡhī*, Vols. 3, Edited by Mahmod fāroḡ, Mashhad, bookstore by Bāstān, No. 1, pp. [In Persian]
- ḡāfī, Ṣāḡāb al-ddīn Abdoallāh (1380), *ḡoḡrāṡīyāy-e Tārīḡī ḡorāsan dar Tārīḡ ḡāfez Abrū*, Tehran, Publications by Etelā’t, No. 1, pp. [In Persian]
- ḡāndmīr, ḡeyāṡ b. Homām al-ddīn (1350, 1380), *ḡabīb al-seyar fī aḡbār afrād-e baṣār*, Vols. 3,4, Tehran, Bookstore by ḡayām, No. 2, pp. [In Persian]
- ḡāndmīr, ḡeyāṡ b. Homām al-ddīn (1355), *Dastor Ālvozarā*, Edited by Sa’īd Nafīsi, Tehran,

- Eqbāl, No.1, pp. [In Persian]
- Kāndmīr, Ġeyāt b. Homām al-ddīn (1372), Maāter al-molok, Edited by Mir Hashem Mohaddes, Tehran, Cultural Services Institute by Rasā, No. 1, pp. [In Persian]
- Kāteb, Ahmad b. Hōsaein b. Ali (1386), Tārīk jadīd Yazd, Edited by Iraġ Afšār, Tehran, Amīr Kabīr, No. 3. pp. [In Persian].
- Kauz, Ralph, Patak Rudrish (1383), Hormuz in Yuan and Ming sources, translate by Mehrdad Vahdati, Tehran, Markaze našre dānešgāhī, No. 1. pp. [In Persian].
- Clavijo, Safarnāme Clavijo (1344,1374), translate by Rajabniya, publications by ‘elmī va farhangī, No. 1. pp. [In Persian].
- Matufi, Asadollah (1392), Sekkehāy Tabarestān, Gorgān va Ester Ābād, Tehran, Institute by Farhangī, publications by Pāzīne, No. 1. pp. [In Persian]
- Malek National Museum, Sekkehāye Iran zamīn, Tehran, Našr-e pāzīne, No. 1, pp. 1390. [In Persian]
- Malek National Museum, Vāqef: Hāj Hōsseīn āqā Malek, No. of Property: 3000.06, 5001.06.2093, 5000.06.01095, 5001.06.2102, 5000.05.1230, 500606, 2097, 500106, 2095.
- Manz, Beatrice Forbes (1377), The rise and rule of Tamerlan, translate by Mansor Šefat gol, Tehran, Institute by kadamāt farhangī rasā, No. 1. pp. [In Persian]
- Mir Jafari, Hosein (1379) Tārīk tahavolāt siyāsī, eġtemā’ī Eqtešādī va farhangī Iran dar dore Taymūrīyān va Torkamānān, Esfahan, Esfahan university and samt, No. 4. pp. [In Persian]
- Mo’īn, Moḥammad (1386), Farhang mo’īn, Vols. 1th, Tehran, Edna, Rāh no, Vols, 4th.
- Mobārak, Šeyk Abūlfāzl (1385), Akbar nāme, Tārīk gūrkānīyān Hīnd, Edited by Ġolām Rezā Tabāṭabāī Majd, Tehran, Anjoman āṭār va mafāker-e farhangī, No. 1. pp. [In Persian].
- Mojtabavi, Hosein (1389), Harāt dar ‘ahd Taymūrīān, Mashhad, Našr-e Marandīz, No. 1. pp. [In Persian].
- Mostofi, Hamdollāh (1362), Nozhatol qolob, with try by Guy Lestranj, Tehran, Donyāy ketab, No. 1. pp. [In Persian].
- Nezāmī, Nezām al-ddīn ‘Abdūl vāse’ Nezāmī (1357), Manša’ul enšā, with try by Roknūl din Homāyonfarok, Tehran, publications by National University Iran, No. 1. pp. [In Persian]
- Novoseltsev, Anatolii Petrovich (1380), on the historical ivaluation of Timur, translate by Behdād, Tehran, Manšūr Omīd, No. 1. pp. [In Persian]
- Qasem beiglu, Morteza (1385), Sekkehāye sīrāf, Tehran, Institute by motāle’at tārīk mo’ātr Iran, Bonyād Ērān šenasī Boshehr, No. 1. pp. [In Persian].
- Rahmati, Mohsen (1391), Yosefvand, Fāteme, Solṭān Hōsayn bāyqarā va ḥayāt eqtešādī-ye korāsān, Tārīk nāme Ērān ba’d az eslām, years of 4th, No. 7, pp. [In Persian]
- Roemer, Hans Robert etal (1380), Persien auf dem Weg in die Neuzeit: Iranische Geschichte von, translate by Āzar Āhanĉī, Tehran, Tehran university. [In Persian]
- Samargandī, dowlatšāh (1382), Tazkarat al-Šo’arā, translate by Edvard brown, Tehran, Asāṭīr, No. 1, pp. [In Persian]
- Samargandī, kamāl al-ddīn ‘Abdolrazāq (1383), Maṭla’ol Sa’deīn va Majma’ol Baḥreīn, translate by Abdūl Hōsayn Navā’ī, Vols. 2, part 2, Tehran, Pažūhešgāhe ‘olum ensānī va motāle’āt farhangī. [In Persian]
- Šāmī, Nezām al-ddīn (1363), Zafarnāme, Tehran, Publications by Bāmdād, No. 1. pp. [In Persian]
- Sarafraz Ali, Āvar Zamani Fereydon (1379), Sekkehāye Iran az Aġāz tā dorān-e Zandīye, Tehran, Samt. [In Persian]
- Shariatzade, Ali Asghar (1390), Sekkehāye Iran zamīn, Tehran, Našr-e pāzīne, No. 1. pp. [In Persian]
- Sepah bank (1391), Sepah bank of Museum, Education Office, No. 1, pp.
- Sepah bank museum, No. 12687, 2728, 12735, 123751, 12751, 12734, 12701, 12731.
- Shokraei, Abolqasem (1317), Tārīk Iran, Selsele-ye Taymūrī yā gūrkānī, Tehran, Central Bookstore and Printing House, No. 2. pp. [In Persian]
- Soleymani, Saeed (esfand 1391), Ahamīyat ‘elm-e sekke šenasī, Našrīye ketāb māh Tārīk va joġrafiya, No. 178. [In Persian]
- Takstan, heydar, Dral, Rocksboard va ... (1384), Taymūrīān, translate by Yaqūb Āzand,

- Tehran, Publications by Mūvalī, No. 1, pp.
- Taqavi, Abed Nik Goftar, Ahmad (1394), Sekke šeñasī dar dorān sāh soltān Ḥosseīn bāyqarā dar maḥdowde tārik̄ korāsān bozorg, dore 6, No. 6, pp. [In Persian]
- Taymūr, Gūrkanī, (1380), Vasāyāy Amīr Taymūr, translate by Šahrām Daštī, Ardebil, Našr-e Šeyk̄ Safī Al-ddīn, No. 1, pp. [In Persian]
- Toḳtīf, Erfān (1377). Seyāsāt pūlī māli Taymūr va ḵandān-e vey va sekkehāy ānhā, qom: ketābkhāne Āyat allāh ‘ozmā mar‘ašī najafī, No. 1, pp. [In Persian]
- Torabi Tabatabaei, Jamal (1347), Sekkehye eslāmī dore İlkānī va kūrkanī, Našrīye No. 3 Azarbāijān, Tabriz, Grawer Institute, Vlos. Šo'a [In Persian]
- Torabi Tabatabaei, Jamal (1350), Sekkehye šāhan eslāmī, Našrīye No. 3 Tabriz, General Directorate of Culture and Arts of Azerbaijan, No. 1, pp. [In Persian]
- Torabi Tabatabaei, Jamal (1386), Sa‘eed soleymāni, Sekkehye korkāteyān va soršārzhā, Tabriz, Publications by Mahdī Āzādī, No. 1, pp. [In Persian]
- Vāle Esfāhānī qazvīnī, Moḥammad Yūsof, (1379), ḵaldbarīn (Tārik̄ Taymūrīān va Torkamānān) Tehran, Mīraḵ maktūb, No. 1. pp. [In Persian]
- Vašīq, Maṣūre, (1386), Seyr-e dīnār dar tārik̄ pūlī Iran, Tabriz, Sotūde, No. 1. pp. [In Persian]
- Yazdī, Šarafūddīn ‘Alī (1336), Zafar nāme, Vols, 1st, Tehran, Press Institute by Amīr Kabīr, No. 1. pp. [In Persian]
- Yazdī, Šarafūddīn ‘Alī (1336), Zafarnāme, Vols, 1st, 2nd, Edited by Sa‘eed mīr Moḥammad Šādeq, translate by ‘Abdol Ḥosseīn navā‘ī, Tehran, Library, Museum and Documentation Center of the Shūra Eslāmī, No. 1. pp. [In Persian]
- Zamčī Esafzārī, Mo‘īn al-ddīn Moḥammad (1339), Rozāt aljanāt fī owsāf madīne harāt, Edited by Moḥammad Kazem Emām, Tehran university. [In Persian]

List of English sources:

Linda Komaroff (1986)• THE EPIGRAPHY OF TIMURID COINAGE: SOME PRELIMINARY REMARKS•American Numismatic Society.

List of Internet sources:

https://en.numista.com/catalogue/timurid_empire-1.html
<https://www.sekeha.com/ancient-coins>
<http://www.charm.ru/davidovich.shtml>
<https://www.iranicaonline.org>

©2020 Alzahra University, Tehran, Iran. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0 license) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Coinage System and Money Exchanges in Timurid Dynasty (With an emphasis on the eastern territory of Iran)¹

Nasrin Mirakhorloo²
Mahbobeh Sharafi³

Received: 2021/07/22
Accepted: 2021/12/16

Abstract

The Coinage system in the Timurid dynasty as in other governmental dynasties provides valuable information about the political power and the influence of governors. Relatively, it indicates religious orientations, economic and political situations, especially in the field of commerce. The present writing analyzes the coinage system and money exchanges in the Timurid dynasty by using a historical method based on an analytic-descriptive approach and using historical resources and the coins available in museums and gathered works. It also tries to answer the following questions: what are the characteristics of different current coins in the Timurid dynasty in terms of weight, cutting and frequency of currencies and variety of mints? Given the analysis and comparison of the mentioned information, what are the changes in money value and what are their influences on the economic situation in this dynasty? The research results indicate that the coinage system and money exchanges in the Timurid dynasty (771-913 A.H.) as in previous dynasties were based on gold, silver and copper coins without any adherence to the concentrated system. Therefore the endeavors which were done in the case of coinage with the same weight indicate an attempt to reach economic stability, development and growth of regional and interregional commerce which were seriously followed by some Timurid Amirs including Timur. The attention and interest of the Timurid dynasty in commerce and establishment of relations with other territories and also internal stability are the most important reasons for their attempts to standardize the coins all around the conquered territories. Although it wasn't completely successful, widespread policies based on this fundamental economic principle is worthy of attention and contemplation.

Keywords: Timurid, Coinage system, Money exchanges, Coins, Currencies

---

1. DOI: 10.22051/hii.2021.34713.2405

2. PhD Student of History Department, Islamic Azad University, Shahre-rey Branch, Tehran, Iran: n.mirakhorloo1348@gmail.com

3. Assistant Professor of History Department, Human Resources College, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran (Corresponding Author):
Sharafi48@yahoo.com

The Article extracted from the thesis of "coinage system and money exchanges in Timurid dynasty (with emphasis on eastern territory of Iran)", Islamic Azad University, Shahre-rey Branch, 2020-2021

Print ISSN: 2008-885X/Online ISSN:2538-3493